

ILMARI SUSILUOTO

MODERNISAATION KRITIIKKIÄ: VASTINE VÄÄNÄSEN KOLMANTEEN JULKISEEN PUOLUSTUKSEEN

Pekka Väänänen (*Politiikka* 2/1972) kutsuu vastinettaan allekirjoittaneen väitöskirja-arvosteluun »Uudenaikaistumisen utopiat» tutkimuksensa julkiseksi puolustukseksi. Keskeistä tässä »julkisessa puolustuksessa» on opponentin karakterisointi »nuoreksi», »kokemattomaksi», »julkisuudenkipeäksi», »vanhoilliseksi», »itsevarmaksi», »epävarmaksi», »kypsymättömäksi», »porvarillisakateemiseksi», »oikeistolaiseksi» »jesuiitaksi». Nämä henkilökohtaiset ominaisuudet saattavat Väänänen mukaan johtua koululaitoksen vaikutuksesta, kodin voimakkaasta sosialisatiosta ja »homansilaisittain» opitusta toiminnasta.

Toinen tärkeä teema Väänänen puolustuksessa on huomion kiinnittäminen kansalliseen yhteiskuntatieteeseen sekä väitöskirjainstituution parjaamiseen. Tällaista tekstiä lukiessa katse tietenkin kiinnittyy kaikkeen muuhun paitsi Väänänen väitöskirjatyöhön. Opponentin luonteen heikkouksien »paljastaminen» ja tiedepoliittinen itsesurkuttelu ei kuitenkaan ole mikään vastaus »Uudenaikaistumisen utopiassa» esittämäni teoreettiseen kritiikkiin. Tämän kritiikin syventäminen ja eräiden Väänänen toteamusten kumoaminen on tämän vastineen tarkoituksena.

Konvergenssiteorian kritiikkiä

Käsitys yhteiskunnallisesta muutoksesta konvergoivana sosialismiin ja tasa-arvoon johtavana prosessina antaa maailmastamme varsin yksipuolisen ja suorastaan vääristyneen kuvan. Marxilainen kritiikki, niin vallankumouksellisenä kuin Väänänen itseään pitääkin, kiinnittäisi huomionsa siihen, että muutos konvergenssiteoriassa nähdään jonkinlaisena määrällisenä kehityksenä ja unohdetaan laadulliset muutokset (siis vallankumoukset). Kapitalismin ja sosialismin vastakohtaisuuden ja luokkataistelun unohtaminen ei sekään varmaankaan ilahduttaisi luokkakantaista marxilaista kritiikkiä.

Kun asetetaan vastakkain konvergoivan, lineaarisen tai harmonisen muutoksen käsite ja marxilainen muutoksen vastakohtaisuutta ja epäjatkuvuutta korostava konseptio, havaitaan niiden selvä vastakohtaisuus. Kysymys ei kuitenkaan ole Väänänen marxilaisuudesta tai epämarxilaisuudesta (on toki selviö ettei hän ole sen enempää marxilainen kuin vallankumouksellinenkaan), vaan yleisistä metodologisista periaatteista. Tässä mielessä viittasin »lukulistassani» Gunnar Myrdaliin. Hänen teostensa myötä näet teema »köyhät

köyhtyvät, rikkaat rikastuvat» ikäänkuin uudestaan löytyi. Tämän polarisaa-tioiteeman (vrt. marxilainen ristiriidan ja kurjistumisen käsite) takana on oival-lus kehäkausaliteetista ja kumulatiivisista kytkennöistä. Vakaa käsitykseni on, että vasta tämän tyyppisten käsitteiden käyttö tekee maailmamme dyna-miikan, sen taloudelliset kriisit, sodat ja kurjistumisen edes jollain tavoin ymmärrettäväksi.

Samaan ongelmaryhmään viittasin myös ekologisen ja antropologisen kir-jallisuuden mainitsemisella. Ekologinen modernisaation kritiikki on selvä ja yksinkertainen. Maapallon resurssit eivät riitä »uudenaikaisten» taloudellisten järjestelmien luomiseen kansainvälisessä mitassa ja samanaikaiseen tasa-arvoisuusperiaatteen toteuttamiseen — nykyiset kriteerit huomioon ottaen.¹ Ihmiskunnan populaatiodynamiikkaa tarkasteltaessa ei itse asiassa edes tiedetä sitä, onko kohtalonomme populaation romahdus täydellisesti; osittain, vai sen vakiintuminen jollekin toistaiseksi tuntemattomalle tasolle.

Antropologisen tutkimuksen historiallisena lähtökohtana on aikoinaan ollut sama edistysaate, johon Väänänen konseptiotkin perustuvat. Muut kuin länsi-maiset kulttuurit nähtiin alemmalla kehityksen tasolla oleviksi ja Englannin yhteiskuntajärjestelmä evoluution sen hetkiseksi huipuksi. Mutta tästä edis-tysuskoisesta maaperästä on kasvanut myös sen kritiikki. Länsimaisen »tek-nologisen» kulttuurin juuria on ryhdytty etsimään juutalais-kristillisestä mys-tiikasta ja sen erityislaatuisesta luonnontulkinnasta.² Modernisaation käsite on tältä kannalta katsoen vain tietyn vanhan myytin rationalisointia, yritys osoittaa edistyksen välttämättömyys maailmassa, jossa ihmiset kuitenkin kuo-levat. Kun triadista jumala-ihminen-luonto on jumala poistettu (ja siis myös taivasten valtakunta), täytyy se yrittää korvata jollakin sekulaarisella täyt-teellä, jotta myytin struktuuri ja uskottavuus säilyisi.

Mutta modernisaation kritiikki ei ole marxilaisten, Myrdalin kaltaisen tie-demiesten, ekologien tai antropologien yksinoikeus. Myös politologian klas-sikoilla on sanansa sanottavanaan. Tarkoitan erityisesti macchiavellistista traditiota, käsityksiä oligarkian rautaisesta laista. Kukaan tuskin tohtii arvostella Väänänen motivaation puhtautta hänen puhuessaan tasa-arvoisuuden vaa-timuksesta. Kysymys ei olekaan tästä, vaan jalojen periaatteiden ja karun empirian välisestä epätasaisesta taistelusta. Macchiavellistit *Mosca*, *Pareto* ja *Michels* toistamistaan toistivat sitä varoitusta, että jalojen periaatteiden taakse voi kätkeytyä mitä julmin diktaattori. Moscan katse suuntautui historiaan,³ Pareton sosiologiaan⁴ ja Michelsin saksalaiseen sosialidemokratiaan.⁵ Mutta ajatusrakennelma oli heillä sama ja kaikkialta he löysivät myös todisteita ihmisen käyttäytymisen julkilausuttujen periaatteiden ja todellisten motiivien välisestä syvästä ristiriidasta. Macchiavellistiseen traditioon ei tavallisesti lii-tetä Alexis de *Tocquevilleä*, mutta Amerikan demokratian tarkastelu on itse asiassa mitä kirkkainta macchiavellistista analyysiä.⁶ Periaate, demokratia,

johtaa käytännössä antiteesiinsä, harvojen valtaan. Ja tämä ennustus lausuttiin vielä kun vallankumouksen lippu liehui, eikä amerikkalainen demokratia vielä ollut kunnolla selviytynyt edes perustamisensa huumasta.

Väänänen tarkastelee eteläsuomalaisia kuntia, niiden kehitystä traditionaaliseen (lue: harvainvaltaisesta) vaiheesta »moderniin» (lue: tasa-arvoiseen) kauden. Mutta tällöin hän tulee tutkineeksi etupäässä juuri periaatteita, vaa- leja ja rituaaleja — ei reaalista poliittista taistelua, juonittelua, informaalisia vallan keskittymiä jne. Macchiavellisti siis esittäisi vakavassa mielessä kysymyksen: olemmeko vuonna 1972 yhtään sen »uudenaikaisempia» kuin vuonna 1865?

Käsitykseni on, että uudenaikaistumisen käsite Väänäsen esittämässä muodossa murenee jo aatehistoriallisessa analyysissä ja konvergenssiteorian kritiikissä. Eksaktimpien perusteiden etsiminen seuraavassa kappaleessa täydentää vain sitä, mitä esitin »Uudenaikaistumisen utopioissa» ja kumooa eräitä Väänäsen pahimpia väärinkäsityksiä.

Uudenaikaistumisen niin sanotusta viitekehyksestä

Lähtökohtani Väänäsen väitöskirjatyön edellisessä kritiikissä oli se, että viitekehystä ja sitä seuraavaa poliittisen uudenaikaisuuden analyysia väitettiin »prosessimaiseksi», vaikka itse asiassa kyseessä on vain tilan kuvaus ilman aikaulottuvuutta.⁷ Väänänen on nyt julkisessa puolustuksessaan havainnut tämän ristiriitansa, mutta kutsuu sitä »pikkuvivahteeksi».⁸ Samalla hän huomauttaa, etten minä ole tätä »vivaadetta» huomannut; hän syyttää kritiikkooan siitä, ettei tämä muka ole huomannut syyttävänsä syyllistä!

Samanlaista käänteistä itsepuolustusta — minä en suinkaan ole kirjoittanut väitöskirjaa modernisaatiosta — Väänänen esittää katsoessaan, että minulla on »kyvyttömyys mieltää melisairauksia uudenaikaistumiseen», että käsitän »modernisaation tunnukset miksi hyvänsä», etten tiedä, että »uudenaikaistuminen on relativistista» jne.. Nämä syytökset eivät koske omia käsityksiäni ns. uudenaikaistumisesta, eivätkä myöskään loogisessa mielessä sitä kritiikkiä, mitä esitin Väänäsen väitöskirjatyöstä.

Keskeinen syytökseni modernisaation käsitettä kohtaan »Uudenaikaistumisen utopioissa» koski Väänäsen määritelmien luonnetta. Hän näet päätyi näennäisen teoreettisen johdattelun jälkeen »operationaaliseen» määrittelmään, joka muka on parempi kuin kapea abstrakti määritelmä. Koska Väänänen ei »*Julkisessa puolustuksessa*» myöntänyt ymmärtävänsä kritiikkiäni, niin toistettakoon se uudestaan mahdollisimman kansantajuisessa muodossa. Poliittista uudenaikaisuutta määrittivät Väänäsen analyysissa seuraavat muut- tajat:⁹

»(1) sosiaalipsykologiset arvojen, normien ja odotusten muuttuminen modernisaatiolle myönteisiksi...»

(2) statusjärjestelmän vaihtuminen ja sosialisatio uuden järjestelmän legitimoimiseksi,

(3) disorganisatoriset ilmiöt kuten avioerojen määrä, mielisairaudet, rikollisuuden määrä jne.

(4) poliittisen toiminnan jäsentyminen, mikä sisältää sekä järjestelmää itseään koskevia muutoksia että uusien toimintojen vakiintumista.»

Ensimmäinen määrittelevä muuttuja kulkee ilmeisessä kehässä. Uudenaikaistumista ei voida määritellä sanomalla, että joku muuttuu sille myönteiseksi. Emme edelleenkään tiedä, mitä modernisaatio on. Toiseen kohtaan pätee sama kuin ensimmäiseenkin.

Kolmannen kohdan mukaan uudenaikaistumiselta vaaditaan, määritelmän mukaan, avioeroja, mielisairautta ja rikollisuutta. Eivätkö nämä ilmiöt pikemminkin ole seurausta siitä prosessista, jota Väänänen kutsuu modernisaatioksi!

Neljäs kohta on ymmärrettävä, mikäli ymmärrämme, mitä tarkoittavat »järjestelmää itseään koskevat muutokset» (mitä muutosta, mitä järjestelmää?). Kaiken kaikkiaan siis muuttujakeskeinen määritelmä on erittäin hämärä.

Virhe piilee ilmeisesti siinä, että Väänänen pitää empiirisiä yleistyksiä modernisaatiosta tämän käsitteen määritelmänä.

Tutkimuksensa kolmannessa julkisessa puolustuksessa Väänänen suostuu vielä sanomaan, mitä mieltä hän uudenaikaistumisesta on:¹⁰

»Jos kuitenkin pyrkisin ilman passiiveja esittämään oman käsitykseni tai sen minkä kannan olen hyväksynyt, sanon, että uudenaikaistumisessa on kysymys rakenteiden eriytmisestä (parsonsilais-eisenstedtilainen kanta), mutta tämä ei ole koko modernisaatio. En hyväksy yksioikoisesti modernisaation järjestelmäsidoonaisuutta: myös sosialistiset järjestelmät ovat mielestäni dynaamisia ja tuotantomuodoltaan uudenaikaisia. Se, että liberaalis-kapitalistinen uudenaikaistuminen on ollut yleistä ja tehokasta voidaan selittää historiallisilla ja imperialistisilla seikoilla, joista silti pitää olla huolestunut ja kysyä, miten tuo sosialistinen ja oikeudenmukaisempi uudenaikaistumisen vaihtoehto voitaisiin tehdä vallitsevaksi.»

Tämä määritelmä »ilman passiiveja» sisältää täsmälleen samat hämäryydet kuin väitöskirjatyön määritelmät passiivien kera.

Ensinnäkin voidaan kysyä, miten tämä määritelmä suhtautuu aikaisempiin määritteleviin muuttujiin. Miten toisin sanoen suhtautuvat toisiinsa arvojen, normien ja statusjärjestelmän muuttuminen, disorganisatoriset ilmiöt, poliittisen toiminnan jäsentyminen, toimialan ja -kyvyn kasvu, toimintojen erikoistuminen ja rakenteiden eriytyminen. Mikä tässä sekasotkussa on uudenaikaistumista? Tai ehkä paremminkin, mikä ei olisi enää uudenaikaistumista ja uudenaikaista?

Toiseksi voidaan ihmetellä, mikä on Väänänen skeemassa uudenaikainen tai siksi tuleva toimija, ihmisyksilö, organisaatio vai koko kapitalistinen tai sosialistinen järjestelmä. Tähän kysymykseen hän ei vastaa, vaikka puhuu-kin uudenaikaistumisesta milloin missäkin mielessä.

Teoriasta empiriaan

»Uudenaikaistumisen utopioissa» ihmettelin sitä, että koko modernisaation problematiikka yllättävällä tavalla redusoitui siihen, että Väänänen operationalisoi uudenaikaisuuden poliittisella tasolla »kahden kilpailevan listan olemassaoloksi». Mihin putoavat muut uudenaikaisuuden tunnuksot, mielisairaudet, toimintojen erikoistumiset, rakenteiden eriytyminen, statusjärjestelmän muuttumiset jne.? Vai voisiko todella olla niin, että kahden kilpailevan listan olemassaolosta voimme luotettavasti päätellä, että kunnassa on myös runsaasti mielisairauksia, avioeroja ja muita »modernisaation tunnuksia»? Tuskinpa vaan. Operationalisoinnin kapeus on jyrkässä ristiriidassa käsitteen laveuden — jos nyt olettaisimme että se olisi määritelty — kanssa.

Tutkimuksensa lopussa Väänänen miettii sitä, kuinka vakava virhe olisi, jos hän ei olisikaan mitannut modernisaatiota vaan sen sijasta poliittista kilpailua ja osallistumista sinällään. Argumenttini tähän »itsekritiikkiin» oli se, ettei Väänänen mittaa edes poliittista kilpailua ja osallistumista sellaisenaan, koska

1. poliittista kilpailua ja osallistumista tapahtuu Väänänen tutkiman äänestysinstituution ulkopuolellakin (poliittiset virkanimitykset, talous ja politiikka jne.);
2. jopa itse äänestysinstituutiossakin jätetään huomiotta vaaliliittojen sisäinen kilpailu.

Näitä huomioitani Väänänen pitää tavattoman naiveina ja kehottaa minua tarkemmin tutustumaan kunnallispolitiikkaan. Kehotuksen aiheettomuudesta riippumatta en ymmärrä, mitä yhteyttä empiirisen tietämykseni lisäämisellä voisi olla Väänänen tutkimuksen loogisten ristiriitojen kanssa.

Kunnallispolitiikan arkipäivää vain ohimennen tarkastelleena ei kuitenkaan voi välttyä siltä vaikutelmalta, että äänestäjien kuuntelu ei tunnu olevan muodissa muulloin kuin vaalivalvojuisissa. Ratkaisevia taloudellisia päätöksiä (maanhankinta ja -myynti, asuntotuotanto, liikennesuunnittelu) tehdään usein tavalla, joka saisi macchiavellistinkin kalpenemaan.¹¹ Ongelmana ei ole kansalaisten osanotto vaaleihin tai vaalilistojen lukumäärä, vaan se kuka tai ketkä todella tekevät päätöksiä ja kuka tai ketkä näistä päätöksistä hyötyvät.

Toinen seikka, josta Väänänen päättelee kriitikkonsa olevan »asiantunteuttoman», on väitteeni, ettei ole mitään loogista syytä olettaa vaaliliittojen

lukumäärän korreloivan poliittisen kilpailun kanssa. Väitteeni lähtökohtana oli Väänänen näkemys, että kunnat, joissa on kolme vaaliliittoa ovat »uudenaikaisempia» kuin ne, joissa on vain kaksi vaaliliittoa. Minusta tällaisilla toteamuksilla ei ole mitään »ilmeisvaliditeettia». Päinvastoin. Kyseessä on jälleen looginen ristiriita, mikä johtuu kahden toisistaan riippumattoman käsitteen (kilpailu, vaaliliitto) mielivaltaisesta yhdistämisestä.

Voimme tutkimuksilla ehkä *päätyä* sellaisiin tuloksiin, että tietyissä olosuhteissa poliittinen kilpailu ilmenee myös vaaliliittojen suurena lukumääränä. Toisissa olosuhteissa ja eritoten toisissa poliittisissa kulttuureissa (esim. kaksipuolueissa ja yksipuolueissa) poliittinen kilpailu voi ilmetä toisin tavoin. Joka tapauksessa emme voi ilman muuta olettaa, että kilpailun ja vaaliliittojen lukumäärän välillä olisi joku salaperäinen yhteys.

Tutkimustekniikoista

»Uudenaikaistumisen utopioissa» en käsitellyt lainkaan Väänänen käyttämiä tutkimustekniikoita, enkä tee tätä nytkään. Kysymys tekniikoista ei ole kritiikkini luonteen kannalta lainkaan olennainen. Tarkasteltakoon kuitenkin niitä johtopäätöksiä, joita Väänänen »tekniikkakielteisyydestäni» tekee:¹²

»Myös ajateltaessa yhteiskunnallisesti hyödyllisen tiedon tuottamista ovat asianmukaiset tekniset ratkaisut voitava avata yhteiskunnalle. Tästä seikasta IS ei kuitenkaan näytä olevan lainkaan huolestunut, kukaties siksi, että tuloksien mukaan vasemmiston merkitys uudenaikaistumisen etenemisessä on ollut huomattava, eikä tästä asiasta puhuminen oikein sovi jesuiittamentaliteettiin.»

Tutkimustekniikkojen, yhteiskunnallisesti hyödyllisen tiedon, vasemmiston merkityksen ja kriitikon mielenlaadun välille siis löytyy yllättäviä vaikutussuhteita. Teoreettiselta kannalta mielenkiintoisin väittämä sisältyy siihen Väänänen näkemykseen, että tutkimustekniikat ja saavutetut tulokset ovat riippuvaisia toisistaan. Onko siis vasemmiston merkitys uudenaikaistumiselle osoitettavissa vain jollakin »asianmukaisella» teknisellä ratkaisulla? Ja olisiko toisaalta porvariston merkityksen huomioiminen (esim. kapitalismin alkuvaiheissa) jollain »toisella» tekniikalla yhteiskunnallisesti hyödytöntä tietoa? Vastaammepa näihin kysymyksiin miten tahansa, niin keskeistä näissä vastauksissa ei ole joidenkin tekniikkojen tunteminen, vaan tietyt teoreettiset ja ideologiset valinnat. Väänänen voi siis huoletta kätkeä teknisen »aseensa» sinne minne se kuuluu, kehnon sotapropagandan roskalaatikkoon.

Modernisaatio ja tiedepoliittika

Väänänen esittäytyy »julkisessa puolustuksessa» edistykselliseksi väitöskirjainstituutiota vastaan taistelevaksi marttyyriksi. Tämä ei kuitenkaan estä

häntä tunnustautumasta Turun akateemisen modernisaatiokoulukunnan jäseneksi, joka edustaa maamme korkeinta valtio-opillista tasoa! Vankimmat tukijansa väitöskirjatyölleen hän »julkisessa puolustuksessa» löytää työnsä tarkastajista ja vastaväittäjistään! Väänänen taistelu väitöskirjainstituutiota vastaan ei siis kaikesta päätellen ole ollut kovinkaan aktiivista.

Lyhyessä vastineessa on mahdotonta yrittää puhdistautua niistä syytöksistä, joita Väänänen kriitikkonsa tiedepoliittisesta asennoitumisesta esittää. Amerikkalaistyypin positivismiin lievä kritiikkini muuntuu Väänänen kynässä kansallisen yhteiskuntatieteen vaatimukseksi, jonkinlaiseksi »tiedefasismiin» sävyttämäksi kansallisromantiikaksi, jota vastaan hän sitten hyökkää sapelit säihkyen. Jotenkin minusta vain tuntuu, että olen syrjähenkilö tässä Väänänen ja IS:n (siis Väänänen luoma Ilmari Susiluoto, kirj. huom.) epätasaisessa taistelussa.

LÄHDEVIITTEET

¹ Ks. esim. *The Limits to Growth, A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, London 1972.

² Erinomainen johdanto tähän antropologiseen teemaan ja »modernisaation» alun ongelmiin on Jussi Raumolin: *Esseitä bioantropologiasta, länsimaisesta luonnontulkinnasta ja länsimaiden kehityksestä, sosiaalipoliittikan pro gradu työ*, Helsingin yliopisto 1972.

³ Gaetano Mosca: *The Ruling Class*, New York, 1939.

⁴ Vilfredo Pareto: *The Mind and Society*, New York, 1935.

⁵ Robert Michels: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Alfred Kröner, 1957.

⁶ Alexis de Tocqueville: *Democracy in America*, New York 1954.

⁷ Ilmari Suosiluoto: *Uudenaikaistumisen utopiat*, *Politiikka* 2/1972, s. 140.

⁸ Pekka Väänänen: *Poliittinen uudenaikaistuminen: Kolmas julkinen puolustus*. *Politiikka* 2/1972, s. 150.

⁹ Pekka Väänänen: *Poliittinen uudenaikaistuminen. Käsiteanalyysi ja esimerkki kunnallispoliittisesta muutoksesta*, Turku, 1971, s. 66.

¹⁰ Pekka Väänänen: ... julkinen puolustus, s. 152.

¹¹ Ks. esim. *Kyösti Reunanen: Kokoa Helsinki ja hallitse*, Helsinki, 1971. *Isokenkäisten maa. Yhdyskuntasuunnittelun taustavoimat*, Helsinki 1971.

¹² Pekka Väänänen: *ma.* 1972, s. 153.